

לימא כתנאי

על כלל "דיו", מחלוקות בי"ג מידות ורציונל אנושי

בהלכה / אורי ויסבלום

פתיחה והסבר על דיו
ולר' טרפון אין דיו? !
האם תיתכן מחלוקת?
מבנה הסוגייה
הבנה מחודשת של המשנה
על היקשים ומנופים
סיכום ומסקנות רעיוניות

פתיחה והסבר על דיו
המשנה בבבא קמא דף כד מכניסה אותנו בין כתלי בתי המדרש של התנאים, ומערבת
אותנו בטענות לטובת כל צד במחלוקת. המשנה עצמה והדיון עליה בגמרא נכנסים
לשאלות עמוקות ביותר לגבי המקום של הלוגיקה האנושית בתוך דיני ההלכה,
ולמעמדן של י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן.

במשנה, ר' טרפון (להלן: ר"ט) מנסה פעמיים לשכנע את חכמים שהם אמורים
לסבור כשיטתו, את שתי הטענות חכמים פוטרים במשפט אחד: "דיו לבא מן הדין
להיות כנידון".

אסביר בקצרה את הכלל, כיוון שנעסוק בו בהרחבה במהלך המאמר:
הכלל אומר שבשימוש בקל וחומר, אם א' הוא הקל וב' החמור, לא נוכל
להחמיר על ב' ("הבא מן הדין") יותר מא' ("הנידון"), אלא רק להחמיר כמוהו.
לדוגמה אביא את הלימוד מהפסוקים בסוגייה (במדבר יב, יד—טו): אם אבא של
מרים היה נוזף בה היא הייתה צריכה להיסגר שבוע, ק"ו שאם הקב"ה נוזף בה, היא

תצטרך להיסגר שבועיים ! אבל דיו לבא מן הדין להיות כנידון, ולכן מרים לא תיסגר יותר משבעה ימים.

המשנה עצמה לא כל כך ברורה – מהם בדיוק שני הלימודים של ר"ט, ומה השוני ביניהם? האם הוא לא ידע, לפחות בפעם השנייה, שחכמים משתמשים בכלל "דיו"? האם ר"ט עצמו מקבל את כלל "דיו"?

לסוגייה יש תשובות ברורות, אך היא חד משמעית מדי, ועיון בתנאים רמז שהסיפור הרבה יותר מורכב ממה שהוצג לנו.

במאמר זה אסביר איך ייתכן לטעון אחרת מדברי הגמרא, אציג פרשנות חדשה לגמרא ולמשנה מתוך מקורות תנאיים, ואעסוק במהות ק"ו, מגבלותיו, ולוגיקה אנושית בהלכה.

ולר' טרפון אין דיו?!

הברייתא שהסתמא דגמרא מביאה כהוכחה לכך שדיו מדאורייתא לקוחה מתוך ברייתא דרבי ישמעאל העוסקת ב"ג מידות שהתורה נדרשת בהן. להלן היא מובאת יחד עם שני מדרשי ההלכה האחרים הלומדים מפסוקים אלו:¹

בריייתא דר"י	ספרי במדבר	ספרי זוטא במדבר
מקל וחומר – כיצד? "ויאמר ה' אל משה: ואביה ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים תסגר שבעת ימים" – קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום! אלא: דיו לבא מן הדין להיות כנידון – "תסגר מרי" שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף."	"ויאמר ה' אל משה ואביה ירוק בפניה". ר' אחי ברבי יאשיה אמר: שתי נזיפות נזפה. אלו אביה בשר ודם נזף עד שתהא מוכלמת ז', או מה אביה ב"ו [בשר ודם, א"ו] שבעה, מי שאמר והיה העולם ארבעה עשר? דיו לבא מן הדין להיות כנידון: מה אביה ב"ו ז' – אף מי שאמר והיה העולם ז': "תסגר".	"ויאמר ה' אל משה ואביה ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים" – אמר לו המקום: משה – אביה שהוא בשר ודם, שאלו נזף בה היתה בושה ממנו שבעת ימים. אני, שיצרתיה ולאביה – אינו דין שתהא בושה ממני ארבעה עשר יום? אלא למענך אמחול לה על הסגר שני.

¹ כל הדגשה או פיסוק במקורות (מלבד פיסוק ב"מידה טובה") במאמר הם הוספה שלי.

מעיון במדרשים השונים מתחילים לצוץ כמה סימנים שהלימוד מהפסוקים אינו חד משמעי כמו שהסתמא דגמרא מציג אותו.

ראשית, נראה שלימוד הפסוקים במדרשים התנאיים היה כשיטת ר"ט בסוגייה,² או כשיטה אחרת לגמרי (כמו זו שבספרי זוטא). בכל מקרה, הוא אינו כמו הלימוד של חכמים בסוגייה. זו תגלית מעניינת – היינו מצפים ששיטת רבנן תופיע בתור לימוד תנאי מקובל, אם לא בתור הלימוד היחיד. מכאן עולה שהדרשות בגמרא אינן דווקא הדרשות המקוריות, אלא דרשות של הסתמא דגמרא ליישוב מסקנת הסוגייה בפסוקים.

שנית, אנו למדים שהלימוד של ר"ט בסוגייה מהמילים "ותסגר מרים"³ אינו בא לדחות הווה אמינא (קרי: סתם מחשבה שהיית עלול לחשוב), אלא דעה תנאית שהופיעה בספרי זוטא. נראה שהסוגייה מאמצת דעה תנאית אחת ומבטלת דעה אחרת, מציגה אותה רק כהווה אמינא שאנו דוחים.

לבסוף, המסקנה החשובה ביותר – "והא האי תנא דלית ליה דיו" ! בניגוד למסקנות הסוגייה, אנו למדים שישנה דעה תנאית שלא לומדת מהפסוקים את כלל דיו.

אסביר: בדרשת הספרי זוטא מתואר סוג של דין (ק"ו), אבל מה שמגביל אותו הוא אינו כלל דיו, אלא גדולת משה ובקשה פרטית מהקב"ה. ידוע שלא לומדים מאותו פסוק כמה לימודים שונים, וזהו הלימוד היחיד שמשתמשים בו ללמוד בברייתא דר"י את כלל דיו. יוצא מכאן שיש תנאים שלא למדו מהפסוקים את כלל דיו.

בפירושו לספרי במדבר, באחד מפירושו לספרי זה, מסביר פרופ' מנחם כהנא שהלימוד "שתי נזיפות נזפה" מדבר על הכפילות בפסוק: "ירק ירק", וכל נזיפה שוות

² מתוך הסוגייה: "ורבי טרפון ההוא 'תסגר' דדרשינן - דיו הוא, ורבנן? כתיב קרא אחרינא – ותסגר מרים". ר"ט למד את המילה "תסגר" כשימוש במידת דיו, כפי שניתן לראות במשפט האחרון בברייתא דר"י ובספרי.

³ שלא מדובר במקרה חד פעמי, שה' ויתר למשה מפני גדולתו, אלא אנחנו למדים מכך מידה אוניברסלית שהתורה נדרשת בה.

ערך לשבעה ימים. זו דרשה חלקית, הדומה לדרשה המופיעה בספרי זוטא.⁴ אם כך, הדרשה הזו בכלל לא מתאימה להמשך הספרי – ר' אחי בר' יאשיה חולק על כלל דיו, ועורך הספרי צירף זה לצד זה מקורות סותרים.

לסיכום: מהלך הסוגייה, המעמיד את ר"ט כך שהוא לומד דיו, איננו מוכרח וגם תמוה – למה לא לומר שהוא חולק על ברייתא דר"י וזהו? משאלה זו אני רוצה לפתוח את הדיון בסוגייה שלנו.

האם תיתכן מחלוקת?

השאלה הגדולה ביותר שאני נדרש לענות עליה, בהנחה שאכן יש דעות תנאים אחרות שלא לומדות את כלל דיו, היא איך ניתן להסביר שהסוגייה טוענת שאין? מילא אם היא רק הייתה מסבירה את ר"ט כך, יכולתי לומר שתנאים אחרים אומרים שאין דיו. אבל היא מביאה גם את דברי רב פפא ורב אחא מדפתי שטוענים שיש תנא שאין לו דיו, ודוחה אותם.

נשמע, אם כן, שמסקנת הסוגייה אנחנו למדים שאין אף אחד שסובר שכלל דיו איננו מדאורייתא. על מה אני מתבסס, אם הגמרא אומרת הפוך ממני?⁵ השאלה מחריפה מפירוש הרמב"ם למשנתנו. הוא מתאר שהאריך בפירושו על המשנה במיוחד כדי שלא יהיה ספק לאף אחד: ר"ט סובר שיש דיו, חוץ מכשהוא מבטל את הק"ו. אז איך אני יכול לטעון אחרת?⁶

⁴ פרופ' כהנא מפנה לירושלמי מועד קטן ג, א, ולבבלי מועד קטן טז ע"א, בשניהם כתוב "ואין נזיפה פחותה מז' ימים".

⁵ שאלה זו מתפצלת לשתי שאלות, ואותן חילקתי לשני פרקים: על מי אני מסתמך כשאני חולק על דברי הסתמא דגמרא בפשטם, ולמה שהסתמא דגמרא יציג את דבריו בצורה כזו, ללא עוררין.

⁶ ראוי לומר שהרמב"ם מפרש את המשנה הזו בדיוק על פי מסקנת הסוגייה, ולכן אם אסביר למה אני חושב אחרת ממסקנת הסוגייה בצורה טובה דיה, ואיך השתלשלו העניינים כך, אוכל לומר שהרמב"ם פשוט סבר כמסקנת הסוגייה, וכל הטיעונים יסתדרו גם עם שיטתו.

בנוסף, חשוב לציין שעצם הזהרת הרמב"ם שלא לחשוב בצורה מסוימת רומזת שהייתה סיבה טובה לחשוב כך לולא היה כותב את זה.

שאלה דומה עולה בדברי התוספות:

והא האי תנא דלא דריש דיו – וכולהו מידחו ותימה דבפרק השואל (ב"מ דף צה ע"א) פריך הניחא למאן דאית ליה דיו אלא למאן דלית ליה דיו מאי איכא למימר ואף על גב דהתם לא מפריך ומר ויש לומר דפריך למאי דס"ד מעיקרא להנך אמוראי. (בבא קמא כה ע"א, תוד"ה 'והא')

התוספות מפנים לבבא מציעא צה ע"א. בסוגייה שם יש קושייה על שיטה שמשתמשת בדיו, ושאינה מסתדרת למי שאין לו דיו. השימוש בדיו שם אינו פורך את הק"ו, ולכן הטענה מוזרה – הרי לפי מסקנת הסוגייה שלנו, אין אף אחד (תנא או אמורא) שאין לו דיו במצב כזה!⁷

התוספות מתרצים את הקושייה בכך שבבבא מציעא הקשו כדי לצאת בטוחים גם משיטה שהיא רק הו"א שנדחתה אצלינו בסוגייה, אבל הדברים קשים.

הסבר אחר נמצא בדברי רבינו פרץ:

ואם תאמר מאי פריך, הכל מודים דהיכא דליכא למפרך קל וחומר דרשינן דיו. והכא לא מפריך קל וחומר דשומר שכר מכל מקום עבדינן ליה לקל וחומר לענין חיוב גניבה ואבידה דשואל. ויש לומר דפריך לרווחא דמילתא לפי מאי דסלקא דעתיה דתלמודא בפרק כיצד הרגל (ב"ק כה). דאיכא תנא דלא דריש דיו אפילו היכא דלא מפריך קל וחומר.

(תוס' תלמידי רבינו פרץ, בבא מציעא צה ע"ב)

ר"פ שואל את השאלה ששאלנו, למה שואלים מה יגיד מי שלא דרש דיו, ומסביר שהקושייה היא בשביל הדעות בסוגייה שלנו שיש תנא שלא דרש דיו. אבל הרי בסוגייה שלנו כתוב שדיו הוא מדאורייתא!

⁷ רש"י שם אף מדגיש שהתנא שסובר שאין דיו הוא ר"ט, והוא מפנה לסוגייה שלנו. הוא לא מזכיר את זה שהדיו לא מפריך את הק"ו.

תורת חיים על הסוגייה שלנו מסביר :

בלא ברייתא מקרא גופיה לא מצי פריך, אף על גב דפשטיה דקרא משמע הכי דתסגר שבעת ימים משום דיו הוא, דאיכא למימר דבעלמא לא דרשינן דיו ושאני הכא משום כבודו של משה כדאמר בסמוך, אבל מדקתני ברייתא מדין קל וחומר כיצד דקאי אשלוש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, אלמא דבכל התורה כולה נמי דרשינן דיו. וכן לרב פפא ולרב אחא דבעי למימר דהנך תנאי דבסמוך לא דרשי דיו אפילו היכא דלא מיפרך קל וחומר, צריך לומר דהוה סברי דשאני הכא משום כבודו של משה⁸ ולא ידעו הך ברייתא דתורת כהנים. אי נמי קא סלקא דעתייהו דהנך תנאי פליגי אברייתא דתורת כהנים.

(תורת חיים, בבא קמא כה ע"א)

הלימוד מהפסוקים הוא מברייתא, כפי שאמרנו. אם כך, אומר בעל התורת חיים, זה לאו דווקא לימוד שמקובל על כולם. רב אחא ורב פפא חולקים על הברייתא הזו, או משום שלא הכירו אותה, או משום שהם סוברים שהתנאים עצמם חולקים על הברייתא.

כך או כך, הם מייצגים בית מדרש שלא הלך על פי הדרשה הזו, כלומר יש מי שחשב שאין דיו.

מבנה הסוגייה

אחרי שהוכחנו שיש שיטות שאין להן דיו, צריך לשאול – מה מטרת הסוגייה שלנו? למה לא להזכיר שיש מי שחושב אחרת, אלא להעמיד אותו בצורות שונות כך שיתאים לגישה הזו? האם הסוגייה משנה מן האמת?

בשביל לענות על שאלות אלו, בואו נסתכל על מבנה הסוגייה. הסוגייה מתחילה בטענה שדיו הוא מדאורייתא, ומביאה לכך ראייה מברייתא דר"י. אחר כך היא מדייקת את שיטות ר"ט וחכמים מתוך הטענה, ומוסיפה את הלימוד שלהם לפסוקים. לאחר מכן, רב פפא ורב אחא מדפתי מעלים שאלה מתוך מקור תנאי – האם נכונה

⁸ אותו טיעון שראינו בפרק ב, שהייתה סברה שהקב"ה לא השתמש בדיו, אלא ויתר למשה מפני גדולתו.

הטענה שדיו מדאורייתא לכל הדעות? הרי יש דעות שאומרות אחרת! הגמרא עונה על שתי הקושיות. אחר כך יש חמישה ניסיונות ללמוד מקל וחומר דינים משונים – ופריכה שלהם מלימוד הפסוקים. בסוף יש חלק המדבר על כופר ברגל, שנראה לא קשור בכלל. לא אתיחס אליו בפרק זה, אך אציע גם לו פרשנות בסוף המאמר. בינתיים נניח שהוא לא נכנס לגבולות הסוגייה.⁹

ניתן לשים לב שיש כאן את כל המרכיבים של טיעון: הצגת הטענה, הוכחה ותירוץ על קושיות. הסוגייה מנסה לשכנע אותנו שאין אף תנא שחושב שאין דיו, למרות העולה ממשנתנו ומעוד מקורות. היא מתחילה בהצגת הטענה, וסידור שלו עם הפסוקים והמשנה. אם כך, מה החלק של לימודי הק"ו שנרחים בא להגיד? אם נתעמק בחמשת ניסיונות הק"ו,¹⁰ נראה בבירור שהם אינם ניסיונות אמיתיים אלא נועדו להידחות מלכתחילה, משתי סיבות:

ראשית, הלימודים סותרים זה את זה: פעם שן ורגל לומדים מקרן לחומרא ופעם לקולא;¹¹ פעם שן ורגל יותר חמורים מקרן ופעם הפוך;¹² פעם לומדים ששור יותר חמור מאדם ופעם הפוך;¹³ פעם שרה"ר חמורה מרה"י ופעם הפוך.¹⁴ שנית, כל אחת ואחת מהמסקנות שהביאו מנוגדת לידע הקודם שלנו בנזיקין באופן מובהק – אחרי 25 דפים של בבא קמא, ברור שלא נתחיל להגיד ששן ורגל

⁹ בשביל להבין את החלק שלו במבנה נצטרך את מסקנות פרק ו, והמבנה עובד בצורה טובה גם בלעדיו.

¹⁰ מהמילים "ותהא שן ורגל חייב ברה"ר" (כה ע"ב) עד "ולא שור בעמיתו" (כו ע"א). בתמצות, אלו הלימודים:

שן ורגל יתחייבו ברה"ר מק"ו מקרן.

שן ורגל יתחייבו רק חצי נזק ברה"י מק"ו מקרן.

קרן תהיה פטורה ברה"ר מק"ו משן ורגל.

אדם יהיה חייב בכופר מק"ו משור.

שור יהיה חייב בחמישה דברים מק"ו מאדם.

¹¹ לימודים 1—2 בהערה 13.

¹² לימודים 1—2 בהערה 13.

¹³ לימודים 4—5 בהערה 13.

¹⁴ הלימוד הראשון בהערה 13 מול שני הלימודים שאחריו, עיין שם. זו עוד ראייה לכך שמשנהו פה

מוזר: בלימוד הראשון רה"ר יותר חמורה מרה"י - בניגוד להנחת היסוד גם במשנה, גם בלימודים 2—3, ובכלל בבבא קמא.

יתחייבו בחצי נזק ברה"ר, או ששור יתחייב בחמישה דברים, במיוחד שאף אחת מהטענות לא הוזכרה לפני כן.

הסתמא דגמרא מביא כמה דוגמאות ללימודי ק"ו שמובילים למסקנה לא נכונה בבירור, ורק הלימוד מהפסוקים מתקן זאת. אני מציע שחלק זה של הסוגייה בא להסביר מה הרעיון מאחורי טענת הסוגייה. מוצגת פה אזהרה – אם לא תהיה מגבלה על ק"ו, אם הוא לא יתחיל וייגמר בבסיס תורני, הוא יוכל בעצם להיות כלי לפסיקת כל דין שנרצה. אנחנו חייבים להגביל את ק"ו, ולכן חייב להיות כלל דיו.¹⁵ גם הכלל הוא דאורייתא, ולא הגיע מההיגיון או מדברי חכמים.

נראה שזה עולה מלשון הברייתא דר"י. הברייתא מונה את י"ג המידות שהתורה נדרשת בהן, ואז עוברת מידה מידה, שואלת כיצד לומדים אותה, ועונה באמצעות לימוד מסוים שלומדים עם המידה הזו. באופן מיוחד, התשובה לשאלה כיצד לומדים ק"ו היא עם כלל אחר, דיו. כלומר דיו הוא חלק אינהרנטי בלימוד קל וחומר.

מה אנו מרוויחים מההסבר הזה, מעבר לפרשנות על מבנה הסוגייה? אם הסוגייה היא אכן סוגיית טיעון, אפשר להסביר שאין בה אף אמירה שנועדה להסתיר את האמת. מטרת הסוגייה היא לשכנע אותנו שכלל דיו חשוב מאוד, ונלמד מדאורייתא. מכאן, עליה להעמיד כל תנא לשיטתה. היא לאו דווקא אומרת שר"ט והתנאים שרב פפא ורב אחא מדפתי מביאים סוברים שדיו מדאורייתא, אלא שאפשר להבין את שיטתם, ושיטת כל תנא אחר, כך. המהלך נועד לחזק את השיטה שלדעתה דיו מדאורייתא, כי כל התנאים יכולים להסתדר עם השיטה הזו.¹⁶

¹⁵ צריך לציין שבכל חמשת הלימודים אין שימוש בדיו. החלק הזה לא בא להצדיק דווקא שימוש בדיו, אלא להסביר למה צריך בכלל מגבלה לק"ו.

¹⁶ הדבר דומה לסוגיות רבות שבהן אמורא מעמיד את שיטות התנאים כך שהם לא חולקים על שיטתו. האם הוא טוען שהם אמרו כך מראש? לא בטוח. ובמקרי מחלוקת – בטוח שלא, ואכמ"ל.

הבנה מחודשת של המשנה

יש מקום במסכת שמקשה על הטענה שלי, שלר"ט אין דיו. בפרק זה אבאר אותו כן שיסתדר עם שיטתי,¹⁷ ומתוכו נגיע להבנה מעמיקה יותר של המשנה ור"ט:

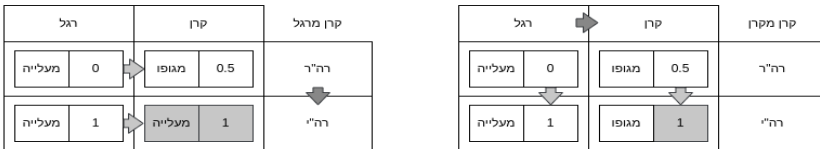
ותסברא לרבי אלעזר [שבצורות מחייב] נזק שלם, מגופיה מי אשכחן? [...] ורבי אלעזר סבר לה כרבי טרפון דאמר: משונה קרן בחצר הניזק נזק שלם משלם [...] אימור דשמעת ליה לרבי טרפון – נזק שלם, מגופו מי שמעת ליה? אין. מהיכא מייית לה – מקרן מרשות הרבים, דיו לבא מן הדין להיות כנדון. והא רבי טרפון לית ליה דיו! כי לית ליה דיו – היכא דמפריך קל וחומר, היכא דלא מפריך קל וחומר – אית ליה דיו.

(בבא קמא יח ע"א–ב)

לפי ר"ט בחצר הניזק משלמים מגופו. אפשר לומר שזה לא קשה, זו שיטת הגמרא גם בסוגייה שלנו, וכבר הוכחנו שאנחנו לא מחויבים לה. אבל נשארנו עם דעה שצריך להסביר: אי אפשר להבין מאיפה ר' אלעזר מביא דין של נזק שלם מגופו – הרי בגמרא מצליחים להבין את זה רק בעזרת ר"ט, שסובר שיש דיו כשהוא לא מבטל את הק"ו.

אתחיל את ההסבר ממבט מחודש בטענות ר"ט וחכמים במשנה, בעזרת

תרשימים:¹⁸

הלימוד הראשון במשנה (קרן מקרן) פועל כך: במעבר מרה"ר לרה"י תשלום רגל עובר מפטור מנזק לנזק שלם. אם ככה, בקרן, שחמורה יותר ברה"ר, צריך להיות

¹⁷ האמת היא שטענתי כללית יותר – לא בטוח שדווקא ר"ט הוא התנא שאין לו דיו, אלא שיש גישה תנאית כזו, וככל הנראה גם ר"ט סובר כך. יכולתי לפטור את הקושיות בצורה הזו, כי מדברים שם דווקא על ר"ט. בכל זאת ראיתי לנכון לפתור את הקושיות, כי ר"ט הוא התנא המרכזי שנראה שמייצג תפיסה כזו. בנוסף, ככל שהטענה תתאים ליותר תנאים היא תהיה חזקה יותר. ובעיקר: הפרק הזה משמעותי כדי לחדד את שיטת ר"ט.

¹⁸ בתרשימים מוצגים שני הלימודים שר"ט מציע ללמוד, קרן מקרן וקרן מרגל.

גם המעבר הזה מרה"ר לרה"י: מתשלום מופחת לתשלום מלא. הלימוד השני פועל אחרת: אם קרן ברה"ר חמורה יותר מרגל ברה"ר, היא צריכה להיות חמורה לפחות כמו רגל ברה"י.

שני הלימודים משתמשים בק"ו כפול: רה"י חמורה מרה"ר וגם קרן חמורה מרגל, אחרת לא ניתן ללמוד אף אחד מהלימודים (כפי שמסומל בחץ הכהה).

התשובה הראשונה של חכמים לר"ט במשנה היא כזו: בלימוד הראשון אי אפשר יכול ללמוד הוספה לנזק, אין כזה דבר, אתה יכול ללמוד את הדין של הנדון ולא יותר.

אז ר"ט עונה להם: בסדר, אז תלמדו¹⁹ מרגל לקרן, ואז באמת קרן ברה"י תהיה זהה לנידון, רגל ברה"י.

וחכמים משיבים: כשיש לך לימוד ק"ו כפול, אתה תלמד את הדבר המינימלי (כלומר קרן ברה"ר), גם אם הוא מבטל את אחד מהק"ו. גם פה פועל כלל דיו לבא מן הדין להיות כנידון, לכן התשובות זהות מבחינה לשונית.

אם נחזור לדרך יח, אפשר להבין את דברי הגמרא שר"ט למד מקרן ברה"ר כשמדברים על "הקומה הראשונה" של הק"ו בלימוד קרן מרגל. ככה הגיוני לומר שר"ט מפעיל דיו חלקי, כך שקרן ברה"י תהיה מגופו, כדי שלא תהיה יותר מקרן ברה"ר, אבל עדיין תתחייב בנזק שלם, כדי שלא יבטל הק"ו,²⁰ כמו בתרשים:²¹

רגל		קרן		ר"ט ע"פ הסוגיה
מעליה	0	מגופו	0.5	רה"ר
מעליה	1	מגופו	1	רה"י

¹⁹ במשנה "אף אני לא אדון קרן מקרן, אני אדון קרן מרגל...". תוס' שם מסבירים שהוא אמר לשיטתם של חכמים, הלימוד הראשון מספיק לשיטתו. ועיין בתוספתא בבא קמא פ"א בדברי ר' שמעון בן לעזר, ובתוספתא פשוטה עליו. נראה שעל פי רוב השיטות ר"ט לומד קרן מקרן, ולא קרן מרגל, ואכמ"ל.

²⁰ וראה תוד"ה היכא שם להסבר למה דווקא לומר דיו על גופו ולא על כמות התשלום.

²¹ הנ"ל הוא תרשים המשך ללימוד "רגל מרגל".

זהו הסבר אפשרי שהסוגייה בדף יח מציעה, המשתמש בדיו כשהוא לא מבטל את הק"ו כפי מסקנת סוגייתנו בדף כה. הסבר של ר"ט כך שאינו משתמש בדיו יכול להיות בעזרת הלימוד הראשון – השינוי מרה"ר לרה"י ברגל היה בכמות הנזק,²² ולכן גם השינוי בקרן יהיה כזה, ואין סיבה לשנות גם את מקור התשלום.

צל היקשים ומנופים

טענת הסוגייה בדף יח, על פי ההצעה שלנו, הגיונית מאוד – לימוד ק"ו ללא מגבלה ובצורה שאינה מתבססת על חוקים ברורים הוא באמת כלי חזק מדי. אם כך, עלינו להבין את שיטת ר"ט – הייתכן שרק מכוח דבר החמור יותר מהשני נוכל לפסוק מה שאנחנו רוצים?

הרב מיכאל אברהם ודוקטור גבריאל חזות מציעים בספרם הסבר למחלוקת ר"ט וחכמים:

אנו מציעים אפשרות לפיה חכמים ורבי טרפון חולקים במהותו הלוגית של הק"ו. חכמים סוברים שק"ו הינה אחת ממדות ההקש (בנוסף לג"ש ובניין אב). לפי שיטה זו הק"ו במהותו הוא הקש משוה דהיינו: הלמד אינו יכול להיות גדול מן המלמד. הקולא והחומרא הם רק הסיבה לביצוע הק"ו, כמו שמלים דומות הן רמז לביצוע ג"ש.

רבי טרפון לעומתם סבור, שמהותו הלוגית של הק"ו הינה ממנפת, לאמר: הקולא והחומרא אינם רק סיבה לבצוע הק"ו, אלא גם גורם תוצאה אפשרית. על כן, כאשר הדיו מיתר את תוצאת הק"ו, ומבטל את מינופו, הק"ו מתקיים והדיו מתבטל. (מידה טובה 2 עמ' 182, פרשת בהעלותך)

אם ק"ו הוא צורה של היקש, כלל דיו אינו מבטל לעולם את הק"ו. זו בדיוק משמעות הק"ו: להקיש את החמור לקל כך שיהיו שווים. לכן אם הם כבר שווים, הק"ו כביכול פעל כבר מלכתחילה.

²² אפשר לומר שגם רגל ברה"ר זה מגופו, ואז יש במעבר גם מעבר מגופו לעלייה, אבל אין סיבה להניח את זה, הרי נזק מגופו למדנו רק מקרן. רגל יכולה לשלם מגופו רק כשהיא משונה, כי היא תולדה דקרן (ועיין באיבעיות רבא לגבי צרורות).

ר"ט (לשיטת²³) מבין את ק"ו כלימוד שמעמיד את הדינים כפי שהם אמורים להיות: אם הדין צריך להיות חמור יותר מדין אחר, לא יתכן שהוא יהיה קל יותר להלכה. גם ר"ט יסכים שאי אפשר להשתמש בק"ו ולהמציא איזו חומרה שרוצים, צריך לבנות את זה על בסיס יחסים הגיוניים ומוכרים. כלומר – אם תרצה ללמוד ק"ו בצורה הזו, תצטרך תמיד לבנות אותו על לימוד אחר, שיראה לך את היחס שצריך להיות בין הקל והחמור.

כך אפשר להבין את התוס' על סוגייתנו בשני פירושיהם:

אור"ת משום דאמרינן בהמפלת (נדה לא ע"א) שהאב ואם נותנין בו כל אחד ה' דברים והקב"ה נותן בו ' דברים ו"מ דנקט י"ד יום כנגד שני הסגרות דאין הסגר פחות מז' ימים וכן מוכח בתוספתא דמסכת אבות:
(תוס', בבא קמא כה ע"א ד"ה 'ק"ו לשכינה')

בשני ההסברים מוצג לימוד מוקדם של היחס הראוי בין הקל לחמור, בין אם הקב"ה מעניק לאדם פי שניים מאביו ובין אם למדנו שהסגר הוא שבעה ימים ובפסוקים מוזכרים שני הסגרים.²⁴

נראה שהמחלוקת הזו מתכתבת עם דברי רב שימי מנהרדעא לגבי הלימוד של כופר מלא בקרן תמה מנזקי רגל. בצורה דומה להשוואה בין נזקי רגל ונזקי קרן, רב שימי משווה בין נזקי רגל לכופר בקרן. לשיטת חכמים זה לא יסתדר, כי לא ניתן להקיש נזק לכופר, אבל לשיטת ר"ט נזקי רגל יכולים ללמד את הבסיס ליחס בתשלומים בין רה"ר לרה"י, ומשם ללמוד אותם גם על כופר בקרן.

אציע שזה גם נכנס למבנה הטיעון, שבסופו מופיעה הדעה הנגדית ופריכה שלה.²⁵ רב שימי מייצג את הדעה הנגדית לעמדת הסתמא דגמרא, שהצגנו עד כה, והסתמא דגמרא פורך אותה.

²³ בדבריהם ב"מידה טובה" הם השתמשו במסקנות הסוגייה כהנחה, לכן דברי הם לא המשך ישיר של דבריהם, אלא פיתוח הרעיון שהם הציעו כך שיסתדר גם לפי המקורות התנאיים וההסברים הקודמים.

²⁴ כפי שראינו לעיל בדברי פרופ' כהנא, בפרק ב' של המאמר "ירוק ירק", כל יריקה היא הסגר אחד.
²⁵ הדברים אינם ברורים כשאר המבנה שהצגתי קודם – הם מוצגים בצורת מימרא בתוך איבעיא להו. שנראה לא קשור, לכן כתבתי שזו הצעה. בכל מקרה, שאר המבנה עובד גם אם נפרוך את ההצעה הזו.

טענת הסתמא דגמרא היא שאין סיבה להשוות דווקא רגל לקרן במקרה שלומדים מנזקים לכופר, היה אפשר ללמוד מכל נזיקין אחר, ואז לא היה קיים ההפרש בין רה"ר לרה"י, מפני שזה הפטור המיוחד של שן ורגל דווקא. לאחר דו שיח קצר שמנסה לסדר את שיטת רב שימי מנהרדעא, טענת הסתמא דגמרא מנצחת, ומגיעים למסקנה שיש כופר ברגל ולכן יכלו ללמוד ק"ו מקיש, ולא ממנף.

במקום טענת הסתמא דגמרא שם, שרב שימי למד מפטורים של שאר אבות הנזיקין, שאין ברגל, אולי רב שימי היה עונה אחרת: אם מנסים ללמוד מהו טיב המעבר בין רה"ר לרה"י, צריך ללמוד אותו ממקום שיש בו מעבר בין רה"ר לרה"י, לכן אנחנו מדברים דווקא על נזיקין של רגל.

ולטענת רב אחא מדפתי אפשר לענות שכל רעיון המינוף הוא על דברים שקיימים, לכן לא ניתן ללמוד מנזיקין של רגל על כופר ברגל. המעבר מרה"ר לרה"י הופך תשלום חלקי למלא, הוא אינו הופך חוסר תשלום (כלומר שלא משלמים כופר ברגל) לתשלום מלא. או אם תרצו, צריך לימוד כפול, ואין כאן.²⁶ הסבר זה מאיר באור חדש את המשנה ומיישב את הקושי הגדול בשיטת ר"ט.

סיכום ומסקנות רעיוניות

במאמר זה הסברנו את המשנה והסוגייה מתוך לימוד התנאים מהפסוקים וגמרות מקבילות, והצענו הסבר לקריאת הסוגייה שלנו, מתוך הבנה מחדשת של המחלוקת בין חכמים לר"ט.

התחלנו בקריאת התנאים והבנה שהסוגייה אינה מציגה את כל טענות התנאים בצורה מלאה, אלא הולכת בכיוון מסוים. משם, ראינו ראשונים שמסכימים לכך שיש תנאים שלא מסכימים עם מסקנת הסוגייה, על אף האופן שבו היא מוצגת. הבנו מחדש את מבנה הסוגייה, ואיך יכול להיות שהסתמא דגמרא לא מציג את התמונה

²⁶ כפי שהסברנו קודם, שצריך גם לימוד על המינוף עצמו, המעבר מרה"ר לרה"י, וגם על הק"ו בין שן ורגל לקרן.

המלאה, וסיימנו בהבנה רעיונית איך יכולה להיות שיטה שאין לה דיו, והבנה מחדשת של המשנה.

ההבנה שסוגייה יכולה להציג טיעון מרתקת בעיני, ומעלה הרבה מחשבות: אילו דברים עוד רצו לשכנע אותנו בגמרא? האם יש עוד אמירות אבסולוטיות שמסתרות מאחוריהן מחלוקות תנאים בלי שאנו שמים לב?

צריך לזכור שבין אם טענתי נכונה ובין אם לא, בסוף נפסקה להלכה שיטת חכמים על פי הסתמא דגמרא בסוגייה שלנו, כלומר אין למאמר הזה נפקא מינה הלכתית. אך מחלוקת ר"ט וחכמים מכה שורשים לשאלות שיש לנו עד היום: עד כמה עלינו להסתמך בפסיקה על מחשבותינו מה צריך להיות לעומת מה שקיים כרגע? האם מותר רק להשוות דין חדש לדינים שכבר ידועים לנו, או שניתן למצוא יחסים עמוקים יותר בין הדינים, ולהרחיב אותם הלאה?